

JAKUB MUCHOWSKI
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0003-1193-6966

BADAWCZE ZOBOWIĄZANIA I ZAGADNIENIE ODBIORU CZYTELNICZEGO PISARSTWA HISTORYCZNEGO

RESEARCH PRINCIPLES OF HISTORICAL WRITING AND THE QUESTION OF READING RESPONSE

Abstract

In the paper I attempt to partially answer the question of the relationship between the articulation of historical knowledge and its consumption. I question the statements often made in the discussions of historical theorists, namely that immersion distorts or reduces knowledge-oriented reading and violates the integrity of the historical knowledge produced. I discuss the relationship between immersive and knowledge-oriented reading by setting them within the broader spectrum of reading practices. In doing so, I draw on Rita Felski's work on reading fictional literature. In considering the comparison of different modes of reading historical writing, I look at the reading practices of historical writing in general and the relationships between these practices. I describe the different reading practices of historiography: enchantment and shock, identification, empathy, recognition and knowledge. With the help of these categories, I describe the reading practices of historical writing that I have observed in historians' more or less formal, frequently autobiographical contributions about reading history books, the literature on reading and fan practices, the instructions that, typically in the introductions to their books, historians give to their audiences, reviews of historical literature, articles covering historical debates, and readers' contributions posted on goodreads.com. I argue that, first, reading practices like enchantment and shock, identification, empathy, and recognition are not opposed to knowledge-oriented reading or critical thinking, and second, mutual cooperation of different reading modes can serve to produce historical knowledge.

Keywords: historical writing, reader response, consumption of history, research commitments of history, reading practices

Słowa kluczowe: pisanstwo historyczne, odbiór czytelniczy, konsumpcja historii, badawcze zobowiązania historii, praktyki lekturowe

© 2024. The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

WSTĘP

Od pewnego czasu interesuję się demokratycznym pisarstwem historycznym. Przez demokratyczne rozumiem przede wszystkim pisanie egalitarne, czyli takie, które stara się unikać odtwarzania hierarchicznych relacji między autorami a czytelnikami, między autorkami a aktorami z przeszłości, a także między dyscypliną akademicką a społeczeństwem. Jedno z pytań, na które szukam odpowiedzi, dotyczy komunikacji historyków ze społeczeństwem, której głównym przedmiotem jest wiedza historyczna. Pytanie brzmi: „Jak ująć relację między artykulacją wiedzy a jej konsumpcją?”.

Badania nad konsumpcją historii najczęściej zajmują się kwestią obiegu wiedzy historycznej poza akademią, a przede wszystkim procesem jej produkcji, przetwarzania i rezonansu we współczesnej kulturze popularnej. Na przykład Jerome De Groot w swoich książkach analizuje, w jaki sposób różne formy nieakademickiej kultury historycznej reprezentują przeszłość i w jakim stopniu wytwarzają wiedzę krytyczną¹. Socjolożki od dawna prowadzą badania nad konsumpcją różnych obiektów kulturowych i przedstawień, koncentrując się na formach silnego zaangażowania w praktyki odbiorcze. Badania te ograniczają się jednak do grup fanów i fanek kultury popularnej – Star Treka, Grateful Dead czy oper mydlanych². Jak zauważył Claudio Benzecry, badacz argentyńskich fanów opery, brakuje badań nad miłośniczkami form kultury postrzeganych jako wysokie. Demokratyzacja studiów kulturowych napotyka tu na swoją granicę, a jest nią przekonanie, że silne zaangażowanie fanów w kulturę może dotyczyć tylko kultury popularnej³. To, czym się tutaj zajmuję, to recepcja akademickiego pisarstwa historycznego przez miłośników książek historycznych (zarówno akademickich, jak i nieakademickich). Innymi słowy, interesują mnie różne praktyki czytania pisarstwa historycznego.

Historyczkom i teoretykom zdarza się wypowiedać na ten temat przy omawianiu niehistoriograficznych przedstawień historycznych: muzealnych, filmowych, powieściowych czy w grach komputerowych. Formy te ma łączyć sugerowanie odbiorcom lektury, która w większym stopniu będzie nastawiona na immersję w historyczny świat przedstawiony niż pozyskiwanie wiedzy. Sama immersja jest ogólnie definiowana jako silne emocjonalne i psychologiczne zaangażowanie w daną reprezentację, które powoduje, że odbiorczynie odłączają się od otoczenia i zanurzają się w świecie stworzonym przez reprezentację. Zaanga-

¹ Np. Jerome de Groot, *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture* (New York: Routledge, 2008); Jerome de Groot, *Remaking History: The Past in Contemporary Historical Fictions* (New York: Routledge, 2016).

² Michael Jindra, „Star Trek Fandom as a Religious Phenomenon”, *Sociology of Religion* 55, 1 (1994): 27–51; Rebecca Adams, „Inciting Sociological Thought by Studying the Deadhead Community: Engaging Publics in Dialogue”, *Social Forces* 77, 1 (1998): 1–25; C. Lee Harrington, Denise D. Bielby, *Soap Fans: Pursuing Pleasure and Making Meaning in Everyday Life* (Philadelphia: Temple University Press, 1995).

³ Claudio E. Benzecry, *The Opera Fanatic: Ethnography of an Obsession* (Chicago: The University of Chicago Press, 2011).

zowanie widzów w fikcyjny świat może spowodować, że tymczasowo zrównają go ze światem poza reprezentacją⁴.

W związku z zagadnieniem dyskutowane bywa pytanie, w jakim stopniu immersyjny odbiór przedstawień historycznych wpływa na ich zadanie dostarczania wiedzy. W odpowiedzi często pojawia się zarzut, że zanurzenie w przeszłości deformuje czy ogranicza, a może nawet blokuje lekturę poznawczą, narusza rzetelność przekazywanej wiedzy, jej obiektywizm, przypisuje jej pozanaukowe znaczenia.

Przykładem takiej wypowiedzi jest wstęp Wulfa Kansteinerja do tomu *Memory Studies* z 2018 roku poświęconego relacji między historią, pamięcią i filmem⁵. Autor stara się w nim dowieść, że filmy historyczne powinny być raczej przedmiotem analizy badaczek pamięci niż historyczek, właśnie z powodu immersyjnego charakteru tych przedstawień. Kansteiner zaznacza, że doświadczenie immersji nie jest obce historykom, gdyż poddają się mu na wczesnych etapach budowania przedstawienia historiograficznego. Historycy i historyczki nawiązują pełną pasji, intymną relację z przeszłością i jej aktorami czy aktorkami, pracując przez długi czas z archiwaliami. Pisała o tym Arlette Farge w *Le Goût de l'archive*⁶. Jednakże, podkreśla Kansteiner, na dalszych etapach pracy badawczej i podczas przygotowania przedstawienia historycznego historyczki będą się starały wytworzyć zobiektywizowaną i zdystansowaną narrację o przeszłości, hamującą impulsy do emocjonalnego zaangażowania ze strony publiczności czytelniczej.

Produkowanie historiografii to zatem proces biegnący od emocjonalnego do intelektualnego zaangażowania, tworzenie filmu zaś toczy się w odwrotnym kierunku. Tworzący filmy podążają od zobiektywizowanej wiedzy historycznej dostarczonej przez pisarstwo historyczne do emocjonalnie i osobiście angażujących obrazów przeszłości. Ten ruch w przeciwnych kierunkach zdaniem Kansteinerja jest przyczyną nieporozumień obu środowisk. Lepiej rozumieją filmy badaczki pamięci, dlatego że dla nich ciekawsze są właśnie te przedstawienia przeszłości, które generują lekturę nastawioną na silne emocjonalne zaangażowanie publiczności.

Innym przykładem mogą być wypowiedzi Kalle Pihlainena, jednego z niewielu badaczy zajmujących się odbiorem czytelniczym pisarstwa historycznego⁷. W niedawno opublikowanym artykule zajmuje się on zagadnieniem relacji między referencyjnymi regułami gatunku a immersyjnym doświadczeniem publiczności. Jego zdaniem pomiędzy tymi dwoma komponentami pisarstwa historycznego jest duże napięcie. Pod koniec artykułu Pihlainen proponuje trzy

⁴ Jay David Bolter, Grusin Richard, *Remediation: Understanding New Media* (Cambridge, MA: The MIT Press, 1999); *Immersion and Distance: Aesthetic Illusion in Literature and Other Media*, red. Werner Wolf, Walter Bernhart, Andreas Mahler (Amsterdam: Rodopi, 2013).

⁵ Wulf Kansteiner, „History, memory, and film: A love/hate triangle”, *Memory Studies* 11, 2 (2018): 131–136.

⁶ Arlette Farge, *Le Goût de l'archive* (Paris: Seuil, 1989).

⁷ Kalle Pihlainen, „The Possibilities of «Materiality» in Writing and Reading History”, *História da Historiografia* 12, 31 (2019): 47–81.

zadania, którymi mogłaby się zajmować teoria historii. Jedno z nich to poszukiwanie strategii wsparcia czytelniczek pisarstwa historycznego w czytaniu skoncentrowanym na odniesieniach do przeszłości i unikającym immersji. Zaznacza, że czytelnicy na ogół podporządkowują się regułom kontraktu czytelniczego pisarstwa historycznego, który przypisuje im zadanie śledzenia (i krytycznej refleksji) odniesień do przeszłości. W sytuacji jednak, gdy czytelniczki wybiorą tryb lektury skupiony na immersji, historyczki mogłyby próbować wytrącić ich z takiej postawy odpowiednimi zabiegami pisarskimi i wzmocnieniem komponentu referencjalnego.

Powinniśmy zbadać strategie, które pomogą czytelnikom czytać referencjalnie i odrzucić immersję [...]. Możemy chcieć wyperswadować czytelniczkom postawy immersyjne poprzez zmianę naszych strategii reprezentacji i wzmocnienie materialnych połączeń tekstu (poprzez zwiększenie złożoności, wywołanie dezorientacji, odwoływanie się do zakłócających lekturę ucieleśnionych doświadczeń itd.)⁸.

Obserwacje Kansteinera i postulat Pihlainena łączy, jak sędzę, założenie o opozycyjnej relacji form lektury. Kansteiner pisze o dwóch przeciwstawnych kierunkach, w których zmierzają w swych działaniach historycy i filmowcy (tu można by podstawić też wiele innych środowisk wytwarzających kulturę historyczną: muzealniczki, producentów gier komputerowych czy pisarki): pierwsza grupa dąży do budowania wiedzy naukowej, druga do stworzenia warunków do angażującej lektury. Pihlainen z kolei to założenie o rozdzielności lektury artykułuje w postaci jednego z postulatów dla przyszłych prac teoretyków historii.

Przeciwstawienie lektury immersyjnej i lektury poznawczej oraz wspierające je argumenty rodzą następujące pytania: Czy pisarstwo historyczne może być czytane na dwa sposoby jednocześnie: dla wiedzy i dla emocjonalnego zaangażowania? Czy założenie, że czytanie zorientowane na zanurzenie w przeszłości kłóci się z czytaniem poszukującym wiedzy, jest trafne? Czy te dwie praktyki czytelnicze rzeczywiście konkurują ze sobą o uwagę publiczności? Sędzę, że to ważna kwestia, gdyż stawką rozstrzygnięcia tego zagadnienia jest przynajmniej częściowo społeczna rola historii, dla której problem odbioru pisarstwa historycznego ma kluczowe znaczenie.

W swoim artykule pytam o relacje między różnymi formami lektury historiografii. Będę próbował odpowiedzieć na nie, opisując w kolejnych częściach artykułu różne sposoby czytania podejmowane przez publiczność pisarstwa historycznego. Często spotykane opozycyjne ujęcie trybów lektury, z jednej strony tych, które są nastawione na pozyskiwanie wiedzy, a z drugiej tych, które nastawione są na silne i osobiste zaangażowanie w lekturę, ustawiam w szerszym spektrum praktyk czytania. Będę się przy tym silnie posiłkował pracami Rity Felski⁹ dotyczącymi czytania literatury fikcjonalnej. Proponowane przez nią uję-

⁸ Pihlainen, „The Possibilities”, 76.

⁹ Rita Felski, *The Limits of Critique* (Chicago: The University of Chicago Press, 2015); Rita Felski, *Literatura w użyciu*, przeł. Joanna Borkowska i in. (Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2016); Rita Felski, *Urzeczenie: o sztuce i przywiązaniu*,

cia zaadaptuję do omówienia odbioru czytelniczego pisarstwa historycznego. Zastanawiając się nad tym, czy przeciwstawienie różnych użyc pisarstwa historycznego jest zasadne, przyjrę się praktykom lekturowym pisarstwa historycznego w ogóle i relacjom między tymi praktykami. Ciekawi mnie, czy praktyki te mogą ze sobą współpracować, może napędzając nawet nawzajem swoją produktywność, czy rywalizują ze sobą o ograniczone zasoby uwagi odbiorczyń.

Zagadnieniu czytelnictwa pisarstwa historycznego poświęcono dotychczas niewiele uwagi. W wielu swoich pracach omawia je wspomniany już Kalle Pihlainen¹⁰. Koncentruje się on jednak na pytaniu o taktyki pisania, jakimi mogą posługiwać się historycy, aby odpowiednio poprowadzić lekturę swoich prac. Sam skupiam uwagę na praktykach lekturowych publiczności historiografii, w tym ich reakcji na konkretne zabiegi. W Polsce badania nad czytelnictwem historiografii prowadziła Violetta Julkowska, zwracając uwagę przede wszystkim na historię dyskusji wokół profesjonalizacji poetyki pisarstwa historycznego w dziewiętnastowiecznej Polsce. Ważnym dla mnie komponentem rozpoznań Julkowskiej jest wskazanie, że w historii czytania pisarstwa historycznego zaobserwować można procesy łączenia i rozdzielania krytycznych, rozrywkowych, tożsamościowych i innych praktyk lekturowych¹¹.

ZAŁOŻENIA

Interesuje mnie tu doświadczenie konsumentów pisarstwa historycznego, zarówno profesjonalnych, jak i zwykłych fanów i ferek historii. Chciałbym też od razu podważyć podział na dwa typy praktyk czytelniczych. Czytelnicy akademicki byli kiedyś zwykłymi czytelnikami i nadal nimi bywają, stosując nieprofesjonalne praktyki czytelnicze. Ponadto czytelniczki akademickie, tak jak te nieakademiczkie, inwestują wiele uczuć i przywiązują się do swoich lektur, choćby dlatego, że poświęcają czytaniu dużo czasu i energii w ramach swoich obowiązków zawodowych. Zarazem też zwykli czytelnicy nie są przecież pozbawieni treningu czytelniczego, mają przecież wiele okazji, żeby zetknąć się z akademickimi praktykami czytania. Wszyscy oni spotkali się z profesjonalnymi praktykami czytelniczymi w szkole, niektórzy z nich ćwiczą je na portalach społecznościowych, takich jak Goodreads, inni czytają recenzje w prasie lub uczestniczą w klubach książki.

---

przeł. Agnieszka Budnik, Agnieszka Waligóra (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2022). Zob. też Elisabeth S. Anker, „Postcritical Reading, the Lyric, and Ali Smith's *How to be Both*”, *Diacritics* 45, 4 (2017): 16–42; Elisabeth S. Anker, „Why We Love Coetzee; or, The Childhood of Jesus and the Funhouse of Critique”, *Critique and Postcritique*, red. Elisabeth S. Anker, Rita Felski (Durham: Duke University Press, 2017).

¹⁰ Zob. np. Kalle Pihlainen, *The Work of History* (New York: Routledge, 2017). Zob. też Pia M. Ahlbäck, „The Reader! The Reader! The Mimetic Challenge of Addressivity and Response in Historical Writing”, *Storia della Storiografia* 52 (2007): 31–48.

¹¹ Violetta Julkowska, *Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010).

Istnieją inne powody, aby kwestionować ten podział. Przewartościowanie relacji pomiędzy praktykami akademickimi i zwykłych czytelniczek może posłużyć zasypaniu podziałów społecznych i zniesieniu hierarchicznych relacji między akademickimi historyczkami i ich odbiorcami. Skoro praktyki te nie są fundamentalnie różne, obydwu grupom łatwiej będzie rozmawiać. Sprawi to, jak sądzę, że społeczne zaangażowanie historii będzie bardziej efektywne: historycy będą bowiem budować bardziej równościową relację ze swoimi publicznościami, zamiast próbować je ratować przed ignorancją.

Wulf Kanstainer we wspomnianym wcześniej artykule sugerował pośrednio, że silne zaangażowanie historyków w lekturę dotyczy ich relacji z materiałami archiwalnymi, a w mniejszym stopniu z pisarstwem historycznym. Zdają sobie sprawę, że duża część lektur naukowców i studentów ma charakter ekstensywny, tj. często szybko przeglądają oni książki, czytają tylko wstępy, zakończenia lub fragmenty tekstów, które są ważne dla ich bieżących badań, notują istotne informacje i przestają czytać. Takie podejście rzadko skutkuje czymś więcej niż instrumentalnym, zdystansowanym zaangażowaniem. Sprzyjają mu też niektóre gatunki pisarstwa historycznego, takie jak podręcznik lub artykuł silnie poddany formatowi IMRAD¹². Ekstensywny tryb czytania, rzadko podejmowany przez laików, pozostaje zatem elementem odróżniającym te dwie grupy publiczności. Historycy akademicy podejmują się jednak zaangażowanej lektury prac swoich kolegów, o czym świadczą gorące, emocjonalne recenzje i polemiki. Temperatura dyskusji świadczy nie tylko o głębokiej więzi autorek z ich książkami, gdyż zaangażowane stanowiska zajmują także ich krytyczki, ale także o silnych związkach z aktorami historycznymi, metodami badawczymi i tematami.

Zakładam również, że czytanie konkretnej książki historycznej jest zawsze zapośredniczone. Funkcjonuję w środowisku medialnym, w którym lektura książki o historii społecznej lat sześćdziesiątych. w USA będzie zapośredniczona przez serial telewizyjny *Mad Men* (Lionsgate Television, 2007–2015), czytanie o wojnie w byłej Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych. przez grę *This War of Mine* (11bit, 2014), a czytanie o historii Romów w Polsce przez instalację artystyczną *Re-enchanting the World* Małgorzaty Mirgi-Tas, prezentowaną w polskim pawilonie na 59. Biennale w Wenecji w 2022 roku. Co więcej, te reprezentacje są już zapośredniczone przez inne reprezentacje, a także komentarze, rekomendacje nauczycielek, przyjaciół, kuratorek, recenzentów, polityczek. Moja lektura jest zapośredniczona nie tylko przez wcześniejsze lektury, ale także przez to, jak chcę wykorzystać moją lekturę w przyszłości. Zgadzam się tutaj z Pierre'em Bourdieu, że czytanie jest podejmowane z myślą o społecznym rynku opinii, na którym mogę wyrazić to, co myślę o książce¹³.

¹² Skrót od wstęp (*Introduction*), metody (*Methods*), rezultaty (*Results*) i dyskusja (*And Discussion*).

¹³ Roger Chartier, „Lektura: praktyka kulturowa. Debata między Pierre'em Bourdieu i Rogerem Chartierem”, przeł. Joanna Stryczyk, w Roger Chartier, *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*, red. Paweł Rodak (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019), 290–291.

Teraz chciałbym omówić skrótowo kilka praktyk czytelniczych, które, jak sądzę, stosują czytelniczki i czytelnicy pisarstwa historycznego. Posługuję się przy tym kategoriami zapożyczonymi z prac wspomnianej już Felski, która używa ich do opisu praktyk czytelniczek literatury pięknej. Te kategorie to oczarowanie i szok, identyfikacja, empatia i uznanie.

Przy użyciu tych kategorii opisuję praktyki lektury pisarstwa historycznego, które zaobserwowałem w mniej lub bardziej formalnych wypowiedziach historyków o czytaniu książek historycznych, w literaturze dotyczącej badań nad czytaniem i czytelnictwem oraz praktykami fanowskimi, w instrukcjach, jakie na ogół we wstępach do swoich książek dają historyczki swoim odbiorcom, w omówieniach literatury historycznej i artykułach opisujących debaty historyczne. Kolejnym zbiorem informacji o czytaniu historiografii jest analiza wypowiedzi czytelników i czytelniczek umieszczanych na Goodreads – największym na świecie medium społecznościowym poświęconym czytaniu (140 milionów użytkowników i użytkowniczek), w formie sieciowego klubu książki o zasięgu globalnym¹⁴. Razem z powieścią, biografiami i pamiętnikami, historiografia jest głównym gatunkiem pisarskim omawianym na platformie. W swojej analizie skupiłem się na wypowiedziach dotyczących jednej książki, *The Comanche Empire* Pekki Hämäläinena z 2008 roku. Wybrałem ją z uwagi na zróżnicowanie jej publiczności – czytali ją zarówno profesjonalni, jak i nieprofesjonalni fani pisarstwa historycznego, w tym również teoretycy historii¹⁵. Na platformie opublikowano ponad 1500 ocen książki, w tym do 185 dołączono krótsze lub dłuższe wypowiedzi (czasami jest to kilka słów, innym razem kilkaset). Czytelnicy i czytelniczki streszczali książkę, byli nią zachwyceni, bywali niezadowoleni z jej dużej objętości, szczegółowości i licznych powtórzeń, zwierzali się, jak książka łączy się z ich osobistymi doświadczeniami i wreszcie chwalili argumentację książki i proponowaną przez nią nową interpretację historii południowego zachodu obecnych Stanów Zjednoczonych w XVIII i XIX wieku¹⁶.

WIEDZA

Zanim zacznę opisywać formy lektury historiografii, zaznaczę jedynie, że jedną z nich jest lektura nastawiona na wiedzę. Reguły pisarstwa historycznego jako gatunku wypowiedzi nakładają na historyczki obowiązek przedstawienia w nim rzetelnej wiedzy historycznej, czytelniczki zaś obligują do lektury nastawionej na jej rozpoznawanie. Aby tekst historyczny dostarczał wiedzy, czytelniczka musi z nim współpracować. Jej lektura obejmuje dostrzeganie faktów, łączenie ich z dowodami poprzez konfrontację z przypisami czy przytaczaną treścią źródeł,

¹⁴ Lisa Nakamura, „«Words with Friends»: Socially Networked Reading on Goodreads”, *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America* 128, 1 (2013): 238–243.

¹⁵ Tom *History and Theory* z lutego 2013 zawierał forum o książce Pekki Hämäläinena.

¹⁶ Strona książki na Goodreads znajduje się pod adresem: <https://www.goodreads.com/book/show/3304956-the-comanche-empire>.

krtyczne podążanie za analizą danych, śledzenie argumentacji i ocena jej trafności, zestawianie napływających informacji z dotychczasową wiedzą¹⁷.

Miłośnicy książek historycznych są zainteresowani zdobywaniem wiedzy, którą wykorzystują w mniejszym stopniu do tworzenia nowej wiedzy (jest to cel profesjonalnych historyków), a bardziej do zaspokojenia swojej ciekawości, doświadczenia przyjemności bycia zaskoczonym i odkrycia czegoś nowego lub do wyrobienia sobie opinii na temat, który jest mniej lub bardziej aktualny w debacie publicznej. Takie intuicje potwierdza lektura komentarzy czytelnicznych dotyczących *The Comanche Empire*. Czytelnicy i czytelniczki czuli się wielokrotnie zaskakiwani przez książkę, a zwłaszcza reinterpretację znanej im historii Ameryki Północnej. Jej nowatorstwo, przekraczanie zastanych konwencji przedstawiania tego fragmentu dziejów, a także przełamywanie stereotypów, na przykład szlachetnego dzikusa, sprawiało im radość. Kilkoro z nich zaznaczyło, że książka pomogła im w zastanowieniu się nad współczesnymi zagadnieniami, takimi jak protest przeciw budowie Dakota Access Pipeline w latach 2014–2016 czy sojusznicza polityka Stanów Zjednoczonych wobec reżimów autorytarnych.

OCZAROWANIE I SZOK¹⁸

Jedną z form czytania pisarstwa historycznego można opisać terminem „oczarowanie”. Osoby czytające zanurzają się w świecie książek historycznych, a intensywnej przyjemności towarzyszy wrażenie oderwania i poddania się lekturze. Poczucie oderwania od współczesnej rzeczywistości można wiązać z często obserwowanym u publiczności pragnieniem ucieczki ze współczesnego świata i zanurzenia się w ulubionej epoce. Oderwanie od współczesności prowadzi tu jednak do tworzenia nowych połączeń: z postaciami historycznymi i z dawnym światem. Wrażenie poddania się z kolei to oddanie kontroli i własnej niezależności lekturze po to, aby tym głębiej zaangażować się w przeszłość. Inaczej niż w fikcji, w książkach historycznych oczarowanie przeszłością może być wzmacniane wiedzą, że opisywane procesy i postaci miały swoje pozatekstowe odpowiedniki.

Dla historyków i historyczek (także tych na razie studiujących historię) oraz innych gorliwych fanów historii to zanurzenie w przeszłości może przybrać formę relacjonowaną przez J.H. Hextera w artykule „The Historian and His Day”. Hexter polemizuje w nim z od dawna powracającym w dyskusjach o wiedzy historycznej argumentem głoszącym, że zawsze badamy przeszłość ze współczesnej perspektywy, wnosząc do swojego procesu badawczego, często mimowolnie, pytania i przekonania związane z naszą teraźniejszością. Opowiada o swoim typowym dniu wypełnionym zajęciami na uniwersytecie, lekturami źródeł i literatury historycznej, pisaniem i czasami dyskusjami, których przeważająca większość dotyczy przeszłości. Wnioskuje na tej podstawie, że jego „dzisiaj” to nie

¹⁷ Kalle Pihlainen, „Historia jako komunikacja i zobowiązanie”, przeł. Karina Jarzyńska, *Historyka* 50 (2020): 173–197. Zob. też rozdział „Wiedza” w Felski, *Literatura*.

¹⁸ Zob. rozdziały „Oczarowanie” i „Szok” w Felski, *Literatura*.

Stany Zjednoczone lat pięćdziesiątych XX wieku, tylko wczesnonowożytna Anglia, która jest jego głównym polem badań. Jego spojrzeniem na przeszłość nie kierują dwudziestowieczne spory polityczne, mity i emocje, ale odwrotnie, to wczesnonowożytne spory polityczne, mity i emocje prowadzą go w jego dwudziestowiecznym życiu¹⁹.

Doświadczenie szoku jest zbliżone do zaczarowania, ale ma inny wektor. Obydwa są bardzo intensywne, składa się na nie utrata kontroli i poczucie oderwania, ale podczas gdy oczarowanie wiąże się z przyjemnością, szok jest doświadczeniem ambiwalentnym lub nawet przykrym. Poddając się oczarowaniu, doświadczam poczucia entuzjazmu i bezpieczeństwa, zszokowany odczuwam dezorientację i niepokój. Mowa tu zatem o zespole wrażeń, które często ujmowano w badaniach humanistycznych przy pomocy takich kategorii jak transgresja, defamiliaryzacja, wzniosłość, trauma. Książki historyczne mogą być nie tylko źródłem wiedzy, rozrywki, ciepłych i miłych uczuć, naszymi przyjaciółmi, ale też lęku, niepewności, szoku, bólu, braku kontroli, zagubienia i przytłoczenia.

O wzniosłym doświadczeniu historycznym, które mogło towarzyszyć lekturze pisarstwa historycznego, Frank Ankersmit pisał, że składa się z jednocześnie występującego poczucia straty i odzyskania przeszłości²⁰. W jego ujęciu przeżycie takie miało charakter indywidualny i przypadkowy – to zasób jednostkowych doświadczeń danego czytelnika w spotkaniu z elementem tekstu wywoływał taką reakcję lekturową (a nie jakąś cechą tekstu). Inaczej doświadczenie transgresji w czytaniu historiografii opisywał Dominick LaCapra²¹, wskazując na konkretne eksperymentalne artykulacje wydarzeń granicznych w tekstach *Historii szaleństwa* Michela Foucaulta i *Opetania w Loudun* Michela De Certeau²².

Łatwo tak opisywane doświadczenie przeciwstawiać pozyskiwaniu wiedzy i krytycznemu myśleniu. To ostatnie zwykło się wiązać z postawą trzeźwą, zachowującą niezależność czytelniczki od lektury. Jednak na immersyjną lekturę książki historycznej, podobnie jak w przypadku innych obiektów kultury, składa się praktyka oscylacji między byciem porwanym przez przeszły świat a świadomością poddania się temu doświadczeniu. Czytelnicy często angażują się w taką lekturę z podwojoną czy ironiczną świadomością: z jednej strony ulegają czarowi lub szokowi, z drugiej pozostają na zewnątrz tego doświadczenia, śledzą zabiegi

¹⁹ J.H. Hexter, „The Historian and His Day”, *Political Science Quarterly* 69, no. 2 (1954): 219–233.

²⁰ Frank Ankersmit, *Sublime Historical Experience* (Stanford: Stanford University Press, 2004) (przekłady niektórych rozdziałów tej książki ukazały się w: Frank Ankersmit, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, red. Ewa Domańska (Kraków: Universitas, 2004)).

²¹ Wiele uwagi poświęcił też doświadczeniu traumy – tę wiązał jednak przede wszystkim z dyskursem świadectwa oraz sztuk wizualnych. Zob. np. Dominick LaCapra, „Studia na traumą: jej krytycy i powikłane losy”, w Dominick LaCapra, *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, przeł. Katarzyna Bojarska (Kraków: Universitas, 2009), 139–184.

²² Dominick LaCapra, „Rereading Foucault's «History of Madness»”, w Dominick LaCapra, *History and Reading: Tocqueville, Foucault, French Studies* (Toronto: University of Toronto Press, 2000), 123–68; LaCapra, „Studia”.

tekstowe mające sterować odbiorcami i przyglądają się swojej reakcji na lekturę. W ten sposób niektóre czytelniczki odbierały *The Comanche Empire*, choć przechodzenie od zanurzenia w świecie imperium Komanczów do krytycznej rekonfiguracji wiedzy wywołanej nową ramą interpretacyjną traktowały jako retoryczny zabieg wpisany w tekst przez autora.

Przykładem deklarowania zamiaru zaszokowania czytelnika, ale takiego, który ma przybrać formę reakcji zarówno emocjonalnej, jak i intelektualnej, jest zakończenie wstępu do książki Saula Friedländera *Czas eksterminacji*²³. Friedländer opisuje tam doświadczenie niedowierzania. Ma być ono wywołane przez zawarte w książce świadectwa i fotografie codziennej rzeczywistości prześladowań i eksterminacji Żydów. Wrażenie niedowierzania ma być ucieleśnioną, nagłą i natychmiastową reakcją, która poprzedza wiedzę i jej kojące działanie. Friedländer powierza tej reakcji czytelnika zadanie zakłócania i kwestionowania prowadzonej przez siebie narracji historycznej oraz wykazania, że część horroru Holocaustu wymyka się ustrukturyzowanej wiedzy. Czytelniczka ma nieustannie oscylować między doznaniem szoku a uważną konsumpcją wiedzy.

Rozważania nad oczarowaniem i szokiem w praktykach czytelniczych pisarstwa historycznego pozwalają zauważyć, że czytelniczki mogą podejmować się kilku trybów lektury jednocześnie lub przechodzić od jednego do drugiego: od oczarowania, przez identyfikację, szok, nastawienie na pozyskiwanie wiedzy i znów oczarowanie. Co więcej, łączenie różnych trybów lektury może być dla nich produktywne – wejście w jeden tryb może uruchamiać zaangażowanie w kolejny.

IDENTYFIKACJA²⁴

Co to znaczy identyfikować się z książką historyczną? Identyfikacja jest procesem zestawienia z kimś lub czymś innym, co pozwala nam definiować samych siebie. W najprostszym ujęciu czytelniczki mogą porównywać się z aktorem historycznym, rozpoznając podobieństwa i różnice. Historyczne figury stają się wzorcami postępowania, negatywnymi przykładami, autorytetami moralnymi, obiektami fascynacji, przyjaciółmi, przeciwnikami.

Identyfikacja może przybierać złożone formy. Po pierwsze, nie musi oznaczać tylko sympatii do danej postaci historycznej – może się łączyć z ambiwalentnym czy nawet negatywnym stosunkiem do niej. Publiczność może rozpoznawać jakąś swoją cechę u postaci, ale odnosić się do niej z niechęcią. Na przykład czytelniczki uznają patriarchalne dziedzictwo swojego społeczeństwa, ale potępiają praktyki nierówności płciowej. Po drugie, należy zaznaczyć, że identyfikacja poszukuje cech wspólnych, ale wiele uwagi poświęca również różnicom, angażując się w rozeznanie, w jakich konfiguracjach podzielane jakości występują u historycz-

²³ Saul Friedländer, *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939–1945*, przeł. Sławomir Kupisz, Anna Maria Nowak, Krzysztof Masłowski (Warszawa: Prószyński Media, 2010), 13–29.

²⁴ Por. rozdział „Identyfikacja: obrona” w Felski, *Urzeczenie*.

nych postaci. Po trzecie, identyfikacja może mieć hamujący lub produktywny charakter: jedna identyfikacja może zamykać czytelniczkę na dalsze połączenia lub właśnie uruchamiać następne, może łączyć i zamazywać kategorie społeczne, ale może też prowadzić do okopania się w podsuwanych pozycjach tożsamościowych. Identyfikacja z określoną bohaterką, na przykład z Marią Curie-Skłodowską, może skłaniać czytelnika do skupienia się tylko na niej, ale może też napędzić go do identyfikacji z innymi chemikami, kobietami, naukowczyniami, rodziną Curie-Skłodowskiej, Polkami, Francuzami. Po czwarte, cechy dzielone z postaciami mogą albo napędzać identyfikację (dzieje się tak, gdy cechy nas samych i postaci były nam znane), albo mogą być dopiero wytwarzane przez identyfikację (gdy pod wpływem lektury „rozpoznajemy” własną cechę lub gdy z różnych powodów przypisujemy jakąś cechę postaciom). Z tym ostatnim przypadkiem wiąże się praktyka anachronizmu, gdy w toku identyfikacji przypisujemy postaciom z przeszłości cechy ważne dla naszego współczesnego procesu samorozumienia.

Jeden z czytelników *The Comanche Empire* zakończył dłuższy komentarz, w którym wiele miejsca poświęcił chwaleniu książki za zbudowanie złożonego obrazu Komanczów, słowami: „Pokochałem tę książkę i za jej głębokie zanurzenie w historii Komanczów, i postrzeganie ich jako żywego, zdolnego do adaptacji i wspaniałego ludu, ale wciąż myślałem: «Tak, ale tak naprawdę... byli dość okropni»”. Czytelnik jest zafascynowany książką i jej bohaterami, Komanczami; śledzi uważnie ich losy i podziwia ich umiejętność wykorzystania trudnych warunków historycznych do zbudowania silnego organizmu politycznego. Jednocześnie ich metody działania, a zwłaszcza bezwzględność, agresywność i okrucieństwo, budzą w nim odrazę. Identyfikuje się z tą grupą, kibicuje jej w radzeniu sobie z przeciwnościami, a zarazem ich praktyki odrzucają go²⁵.

Z kim można się identyfikować, czytając książkę historyczną? Oczywiście z bohaterami historycznymi, zwycięzcami i ofiarami. Identyfikacja jednak nie musi dotyczyć pojedynczych ludzi, ale też klas, narodów, regionów, miast, grup mniejszościowych, idei, grup zawodowych, grup politycznych, stron konfliktu (czytając o reformie rolnej, możemy się identyfikować z chłopami lub ziemianami), rzeczami (czytając historie obiektów, możemy identyfikować się z pociągami, zakładami przemysłowymi, typami broni), procesami społecznymi (ostatnio obiektem nie tylko intelektualnego zainteresowania jest proces awansu społecznego). Identyfikacja może przebiegać ponad podziałami genderowymi, rasowymi, klasowymi, a nawet, w historii środowiskowej, gatunkowymi. W badaniach feministycznych i queerowych napisano wiele ciekawych prac poświęconych praktykom odbioru dokonujących zaskakujących identyfikacji w poprzek podziałów tożsamościowych²⁶. Na przykład młode nieheteroseksualne czytelniczki *Dziennika Anny Frank* dokonują zaskakującej i mogącej być ocenianą jako kontrowersyjna (bo marginalizująca pamięć Holocaustu) identyfikacji z jego autorką, która

²⁵ Komentarz „Davida”. Cytat w tłumaczeniu autora tekstu.

²⁶ Np. Marisa Knox Palacios, *Victorian Women and Wayward Reading: Crises of Identification* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020); Diana Fuss, *Identification Papers: Readings on Psychoanalysis, Sexuality, and Culture* (New York: Routledge, 1995).

jest ukierunkowana na jej queerowość i dziewczyniść²⁷. Można też bezpiecznie założyć, że czytelnicy książek Érica Baratay'a²⁸ poświęconych historii zwierząt będą identyfikować się z ich bohaterami, a czytelniczki biografii Tamizy Petera Ackroyda²⁹ z rzeką.

Odbiorczynie mogą też identyfikować się z ideami historycznymi. Wśród czytelników znajdziemy fanów i zagorzałych przeciwników (anty-fanów) kapitalizmu, równouprawnienia, kryzysu klimatycznego, postkolonializmu. Siła ich przyciągania częściowo wynika z gorących sporów, jakie się na ich temat toczą w debacie publicznej. Związać można się też z postaciami ważnych intelektualistów czy po prostu autorami książek historycznych: Fernandem Braudelem³⁰, Michelelem Foucaultem, Joan Scott, Davidem Christianem czy Youvalem Noah Harari³¹. Publiczności mogą przywiązać się do konkretnego autora książek historycznych i czytać wszystko, co napisał, interesować się jego biografią, chodzić na spotkania autorskie, czytać wywiady i recenzje książek.

Postacie mogą być różnymi istotami historycznymi. Wystarczy, że działają i reagują, mają jakiś cel lub motywację. W przeciwieństwie do autorów fikcji, historycy nie mogą szczegółowo przedstawić ich procesów myślowych i uczuć. Ale postacie mogą być tylko częściowo opisane, spójne lub psychologicznie złożone, abyśmy mogli się z nimi identyfikować. Jak sugerują rysownicy, czasami bardziej produktywnie jest użycie kilku trafnych linii niż szczegółowego realistycznego obrazu. Postacie po prostu muszą się czymś wyróżniać – czytelnicy wykonają resztę pracy związanej z ich przedstawieniem³².

Czytelniczki związane z postacią historyczną, np. Napoleonem, poszukują jej w kolejnych książkach historycznych, a także serialach, wystawach muzealnych czy powieściach historycznych. Występując w innych tekstach kultury, postaci popychają odbiorczynie do kolejnych lektur. Przedstawienia postaci w różnych wypowiedziach i mediach, a także sławni aktorzy i odgrywane przez nich w przedstawieniach filmowych postaci historyczne mogą się ze sobą zlewać w odbiorze publiczności. Bohaterowie filmów historycznych, fikcyjni i realni, inscenizowani przez Daniela Day-Lewisa mogą nie tylko wydawać się publiczności w niektórych cechach podobni, nawet mimo olbrzymich różnic pomiędzy,

²⁷ Hannah Jakobsen, „Identity Work, Sexuality, and the Reception of Testimony: On Identification with Anne Frank”, *Biography* 45, no. 1 (2022): 50–66.

²⁸ Być może przede wszystkim w książce, w której Baratay proponuje czytającym wglądy w doświadczenie kotów: Éric Baratay, *Kocie sprawy. Koty tworzą swoją historię*, przeł. Krzysztof Jarosz (Gdańsk: W Podwórku, 2022).

²⁹ Peter Ackroyd, *Thames: Sacred River* (London: Chatto & Windus, 2007).

³⁰ Lise Sedrez (California State University): „I admit, I am a big Braudel's fan; sue me”. Por. Richard C. Hoffmann, Nancy Langston, James C. McCann, Peter C. Perdue, Lise Sedrez, „AHR Conversation: Environmental Historians and Environmental Crisis”, *The American Historical Review* 113, 5 (2008): 1433.

³¹ Alan McKee, „The Fans of Cultural Theory”, w *Fandom: Identities and Communities in a Mediated World*, red. Jonathan Gray, C. Lee Harrington, Cornel Sandvoss (New York: New York University Press, 2007), 88–97; Joe Moran, „Cultural studies and academic stardom”, *International Journal of Cultural Studies* 1, 1 (1998): 67–82.

³² Scott McCloud, *Zrozumieć komiks*, przeł. Michał Błażejczyk (Warszawa: Kultura Gniewu, 2015), 27–59.

powiedzmy, Abe'em Lincolnem (*Lincoln*), Reynoldsem Woodcockiem (*Phantom Thread*), Danielem Plainview (*There Will Be Blood*) czy Billem Rzeźnikiem (*Gangs of New York*), ale też prowadzić ich od historii abolicjonizmu i wojny secesyjnej, przez historię mody brytyjskiej lat pięćdziesiątych lub dzieje konfliktów społecznych w Kalifornii początku XX wieku, do życia warstw ludowych dziewiętnastowiecznego Nowego Jorku³³.

EMPATIA

Formy identyfikacji czytelniczej z pisarstwem historycznym warte szczególnej uwagi to empatia i uznanie. Empatia to proces poznawczego, emocjonalnego i wyobrażeniowego wglądu do czyichś uczuć i myśli i rozumienia, a także podzielenia ich oraz uważnego na nie odpowiadania, przy uznaniu odmienności tej osoby. Empatia była wielokrotnie przedmiotem refleksji historyków i historyczek jako jeden z elementów historycznego rozumienia, ale nie zajęła nigdy ważnego miejsca w teorii historii. Przypominali o tym niedawno Tyson Retz i Tayna Marino³⁴. Ten tryb lektury, co ważne, z jednej strony jest komponentem praktyk badawczych historyczek, z drugiej zaś pozostaje ważną pozycją w repertuarze sposobów lektury zwykłych czytelniczek.

Empatia jest traktowana z podejrzliwością jako praktyka prowadząca do zbyt łatwego, bezkrytycznego i sentymentalnego stawiania się w sytuacji innych ludzi i grup. Na przykład, gdy uprzywilejowani współcześni czytelnicy poddają się iluzji, że wiedzą, jak to jest być, powiedzmy, robotnicą w zakładach włókienniczych przedwojennej Łodzi. Empatia może jednak przybierać formę bardziej złożoną, w której składniki poznawczy i emocjonalny współpracują i negocjują ze sobą, ale też wzajemnie się ograniczają. Nie mamy tutaj do czynienia po prostu ze zdystansowaną obserwacją przeszłości, ale wytwarzaniem na ogół tymczasowych więzi z jej aktorami i aktorkami oraz zwracaniem się do nich w sposób odpowiedzialny i wrażliwy na ich godność i indywidualność. Empatia może także wykraczać poza relację identyfikacji, jak w propozycjach Jill Bennett, w których polega ona nie na współodczuwaniu wynikającym z wyobrażenia sobie bycia kimś innym, ale na współodczuwaniu wytwarzającym się w spotkaniu z czymś niedostępnym wyobrażeniowemu utożsamieniu³⁵. W tak rozumianych empatycznych lekturach czytające nie mają pełnej kontroli nad komponentem afektywnym, ale jest on hamowany i uzupełniany przez komponent poznawczy, dążący do krytycz-

³³ Jim Cullen, „Shooting Star: Daniel Day-Lewis and the Persistent Significance of the Frontier in American History”, w Jim Cullen, *Sensing the Past: Hollywood Stars and Historical Visions* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 53–88.

³⁴ Tayna M. Marino, „The Role of Empathy in Bridging Western and Indigenous Knowledges: Dominick LaCapra and Ailton Krenak”, *Rethinking History* 26, 4 (2022): 569–595; Tyson Retz, *Empathy and History: Historical Understanding in Re-Enactment, Hermeneutics and Education* (New York: Berghahn Books, 2018).

³⁵ Jill Bennett, *Empathic Vision: Affect, Trauma, and Contemporary Art* (Stanford: Stanford University Press, 2005).

nej recepcji. Wydaje się, że warunkiem skuteczności takiej lektury jest współpraca obydwu jej elementów i w związku z tym zabiegi zmierzające do wzmocnienia nastawienia poznawczego kosztem afektywnego mogłyby osłabić tę formę odpowiedzi czytelniczej. Pojęcie empatii pomaga ująć razem to, co inne tryby lektury starają się rozdzielić: krytyczne myślenie i emocjonalne sposoby odbioru.

UZNANIE³⁶

Co zatem oznacza uznanie w lekturze pisarstwa historycznego? Podobnie jak przy praktyce identyfikacji, czytelnik lub czytelniczka zestawia swoje „ja” z postaciami, więcej uwagi koncentrując jednak na przeżywaniu siebie, samopoznaniu, dowiadrywaniu się czegoś o sobie. Oprócz emocjonalnego, praktyka ta ma również komponent refleksyjny, ponieważ czytanie sprawia, że poznaję i odczuwam siebie w zaktualizowany lub całkiem odmienny sposób.

Kategoria uznania ogrywa dużą rolę w naukach politycznych i społecznych w kontekście walki o społeczne i polityczne uznanie. Różne grupy mogą domagać się uznania, czyli publicznego potwierdzenia ich godności i równego uczestnictwa w życiu społecznym przez ogół społeczeństwa. Trwające od kilkudziesięciu lat zainteresowanie walką o uznanie wynika między innymi z obserwowanych w społeczeństwie działań różnych grup domagających się uznania: mniejszości etnicznych lub rasowych, kobiet, osób LGBTQ, osób z niepełnosprawnościami czy pracownic seksualnych.

Jak zagadnienie walki o uznanie łączy się ze lekturą tekstów historycznych? Po pierwsze, praktyki identyfikacji mogą inspirować do samouznania albo do uznania innych grup, a dalej do wzięcia udziału w walkach o uznanie społeczne swojej grupy, ale też zawiązywania politycznych sojuszy z innymi. Czytanie pisarstwa historycznego może dostarczyć doświadczenia przynależności, poczucia, że nie jest się samemu i że istniały inne osoby, które myślały i czuły tak jak ja. Przystaję się czuć niedostrzegany i łatwiej mi przekonać samego siebie, że moje cechy mogą być uznane za pożądane i społecznie ważne. Lektura taka może także prowadzić czytelnika do utożsamienia się – zawsze ryzykownego – z interesami innej grupy i stanięcia po jej stronie w walce o uznanie: po stronie dawnych klas ludowych (których najczęściej jesteśmy potomkami)³⁷, ludności rdzennej Ameryki Północnej³⁸, ofiar przemocy drugowojennej, wobec których nadal trwa proces rozpoznania, że ich śmierć godna jest opłakiwania³⁹. Po drugie, walka o społeczne uznanie może posługiwać się pisarstwem historycznym do

³⁶ Por. rozdział „Rozpoznanie” w Felski, *Literatura*.

³⁷ Wzywają do tego prace zwrotu ludowego. Np. *Ludowa historia kobiet*, red. Przemysław Wielgosz (Warszawa: Wydawnictwo RM, 2023).

³⁸ W przypadku jednej z czytelniczek (Ma’Belle) to nie lektura książki Hämäläinen prowadzi do zaangażowania się w walkę o uznanie ludności rdzennej, ale odwrotnie – zaangażowanie w walkę prowadzi do lektury książki.

³⁹ *Nie-miejsca pamięci 1. Nekropopografie*, red. Roma Sendyka, Maria Kobielska, Jakub Muchowski i Aleksandra Szczepan (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich

osiągnięcia swoich celów. Widzialność danej grupy w dyskursie historycznym, powiedzmy historyczek, wzmacnia ich pozycję społeczną. Po trzecie, książki historyczne mogą służyć jako laboratorium form społecznego uznania, dostarczając wiedzy, jak budowanie poczucia wspólnoty i samowiedzy oraz walka grup przebiegały w przeszłości.

W odniesieniu do pisarstwa historycznego wydaje się, że ważną rolę odgrywa mechanizm uznania wiążący czytelników z grupami narodowymi lub państwami. O relacjach między pisarstwem historycznym, aparatem państwowym i nacjonalizmem, a także o nacjonalistycznym lub państwowym pochodzeniu historii pisano już wielokrotnie⁴⁰. Pisarstwo historyczne bardzo często wzywało i wzywa swoje czytelniczki do mniej lub bardziej aktywnego zaangażowania się we wspólnotę narodową lub państwową, do rozpoznania w sobie Brazylijki, Iranki czy Polki i do uznania swojej narodowej lub państwowej historii za własną. Czytanie książek historycznych może oznaczać poddanie się tym mechanizmom władzy, ale może również stać się praktyką testowania różnych form przynależności narodowej i państwowej. Czytelniczki mogą wykorzystywać historię jako narzędzie do rozważania różnych sposobów uczestnictwa jednostki w grupie.

PODSUMOWANIE

Myślę, że przynajmniej częściowo udało mi się wykazać, że obserwacje Felski dotyczące czytelnictwa literackiego pozwalają produktywnie uchwycić sposoby lektury pisarstwa historycznego. Nawyki czytelnicze w przypadku obu gatunków pisarskich są podobne. Zastosowanie ich tutaj pozwoliło również wskazać kilka różnic między tymi dwoma gatunkami. Po pierwsze, proces identyfikacji czytelnika z aktorem historycznym w większości przypadków nie będzie mógł polegać na wglądzie w myśli bohatera – tutaj fikcja ma przewagę nad pisarstwem historycznym. Po drugie, w przypadku pisarstwa historycznego mamy do czynienia z regułami gatunkowymi, które nakładają na czytelniczki zadanie traktowania tekstu jako nośnika wiedzy, a choć pisarstwo literackie może pełnić takie funkcje, nie są one jego cechą gatunkową. Po trzecie, pisarstwo historyczne jest częściej czytane w sposób szybki, utylitarny, ekstensywny, co rzadziej zdarza się w przypadku literatury.

Podsumowując uwagi dotyczące praktyk czytania pisarstwa historycznego, wracam do pytania o relacje między lekturą skupioną na faktach i lekturą immersyjną, a tym samym zadaję pytanie, czy oczarowanie, szok, identyfikacja, empatia i uznanie wchodzi w konflikt lub rywalizują z lekturą nastawioną na pozyskiwanie wiedzy. Innymi słowy, czy te sposoby czytania muszą być zahamowane czy wyciszone, aby pisarstwo historyczne jako gatunek mogło realizować swoją dysktywną funkcję.

PAN, 2020). Por. Judith Butler, *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest oplakiwania*, przeł. Agata Czarnacka (Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2011).

⁴⁰ Np. *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, red. Stefan Berger, Chris Lorenz (London: Palgrave Macmillan, 2010).

Jak, mam nadzieję, udało mi się pokazać wyżej, te praktyki czytania nie są przeciwstawne do lektury nastawionej na pozyskiwanie wiedzy o przeszłości czy krytyczne myślenie. Choć silnie związane są z emocjami, są też krytyczne, polegają nie tylko na czuciu, ale też myśleniu. Na przykład, w lekturze polegającej na identyfikacji możemy przemyśleć na nowo, kwestionować, zadawać pytania o swoją tożsamość i tożsamość innych, samorozumienie własnej grupy i innych grup, różnice między współczesnymi formami tożsamościowymi a dawnymi.

Warto zaznaczyć, że dotychczasowe teoretyczne ujęcia odbioru czytelniczego zgadzają się, że pozostaje ono tylko pod kontrolą auterek i tekstu⁴¹. Czytanie opiera się na uwarunkowanym osobistym i zbiorowym doświadczeniu kulturowym, łączy procesy i generuje znaczenia, sensory i obrazy, które mają dużą liczbę wariantów. Autorzy, autorki i sam tekst oczywiście mogą projektować czytanie, ale ich skuteczność w tym zakresie jest zależna od współpracy czytelnika.

W tym miejscu wywodu może pojawić się pytanie, w jakim stopniu immersyjny, konsumpcyjny odbiór oferuje zbyt łatwy i prosty kontakt z lekturą i w rezultacie nie służy zaangażowaniu w przedstawienie przeszłości. Badacze konsumpcji historii odpowiadają na nie twierdzeniem, że takie praktyki są partycypacyjne, angażujące, aktywizujące i przywiązują odbiorców między innymi do pisarstwa historycznego⁴² i uzasadniają je przytoczeniem licznych przykładów takich praktyk odbioru.

To właśnie próby kontrolowania odbioru pisarstwa historycznego i blokowanie niektórych trybów lektury może ograniczać jego rezonans. Zdaniem Wai Chee Dimock, badaczki odbioru czytelniczego, najbardziej udane pisanie to nie to, które dzięki zastosowaniu sprytnych, przekonujących rozwiązań zachowuje swoją integralność pomimo rozprasających, demontujących czy rozwarstwiających sił reakcji czytelniczek, ale to, które im ulega. Ponieważ takie pisanie rezonuje najsilniej. Dimock tłumaczy swoje stanowisko, zestawiając je z propozycjami Harloda Blooma⁴³: „Teoria rezonansu odwraca hipotezę Blooma, łącząc trwałość literacką nie z niezmienną integralnością tekstu, ale z jego uporczywym przetwarzaniem, nie z ponadczasową siłą tekstu, ale z czymś w rodzaju jego podlegającej czasowi niestabilności. Wydźwięk tekstu wynika z jego braku izolacji od strumieni zmian semantycznych”⁴⁴. Innymi słowy, książka, w tym książka historyczna, powinna być wieloma rzeczami na raz, aby być czytana⁴⁵. Wydaje się, że czytanie pisarstwa historycznego zawsze będzie obejmować praktyki czytelnicze polegające na uleganiu oczarowaniu i szokowaniu lub identyfikowaniu się z po-

⁴¹ Np. *Reader-Response Criticism. From Formalism to Post-Structuralism*, red. Jane P. Tompkins (The Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1980); Umberto Eco, *Lector in fabula*, przeł. Piotr Salwa (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979).

⁴² Np. De Groot, *Consuming History*, 248.

⁴³ Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages* (New York: Harcourt, 1994).

⁴⁴ Wai Chee Dimock, „Theory of Resonance”, *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America* 112, 5 (1997): 1062.

⁴⁵ Clayton Childress, *Under the Cover: The Creation, Production, and Reception of a Novel* (Princeton: Princeton University Press, 2017), 3.

staciami, niezależnie od tego, czy są to jednostki, grupy, zwierzęta, morza czy rzeki. Zamiast zastanawiać się nad tym, jak uniknąć takich elementów lektury, myślę, że lepiej jest rozważyć, czy są one owocne dla podstawowej funkcji pisarstwa historycznego, a mianowicie produkcji i przekazywania wiedzy. Nie warto traktować ich jako wzajemnie wykluczających się sposobów czytania, ale jako wzajemnie powiązane, uzupełniające się lub współpracujące. Publiczności mogą rozpoznać tekst jako historyczny i przyjąć gatunkowe normy czytania, do których skłania tekst, a jednocześnie czytać tekst na wiele innych sposobów, które mogą wzmocnić lekturę nastawioną na wiedzę.

PODZIĘKOWANIA

Artykuł jest rezultatem badań finansowanych z grantu Narodowego Centrum Nauki (2020/39/D/HS3/01262). Fragmenty artykułu prezentowałem na 23. Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w Poznaniu (2022), na konferencji „Metodologia historii: Współczesne wyzwania i możliwości” ponownie w Poznaniu (2022), na seminarium w The Institute of Historical Research (IHR), University of London (2023) (dziękuję Kalle Pihlainenowi za zaproszenie) i na seminarium Zakładu Antropologii Historycznej i Teorii Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Lanckoronie (2024). Pytania i komentarze, jakie wówczas otrzymałem, pozwoliły mi ulepszyć prezentowany artykuł. Dziękuję Allanowi Megillovi za lekturę tekstu artykułu i inspirujące uwagi. Dziękuję także anonimowym recenzentom i recenzentkom za ich rady i sugestie.

BIBLIOGRAFIA

- Ackroyd, Peter. *Thames: Sacred River*. London: Chatto & Windus, 2007.
- Adams, Rebecca. „Inciting Sociological Thought by Studying the Deadhead Community: Engaging Publics in Dialogue”. *Social Forces* 77, 1 (1998): 1–25.
- Ahlbäck, Pia M. „The Reader! The Reader! The Mimetic Challenge of Addressivity and Response in Historical Writing”. *Storia della Storiografia* 52 (2007): 31–48.
- Anker, Elisabeth S. „Postcritical Reading, the Lyric, and Ali Smith's *How to be Both*”. *Diacritics* 45, 4 (2017): 16–42.
- Anker, Elisabeth S. „Why We Love Coetzee; or, The Childhood of Jesus and the Funhouse of Critique”. W *Critique and Postcritique*, red. Elizabeth S. Anker, Rita Felski, 183–208. Durham: Duke University Press, 2017.
- Ankersmit, Frank. *Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii*, red. Ewa Domańska. Kraków: Universitas, 2004.
- Ankersmit, Frank. *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press, 2004.
- Baratay, Éric. *Kocie sprawy. Koty tworzą swoją historię*, przeł. Krzysztof Jarosz. Gdańsk: W Podwórku, 2022.
- Bennett, Jill. *Empathic Vision: Affect, Trauma, and Contemporary Art*. Stanford: Stanford University Press, 2005.
- Benzecry, Claudio E. *The Opera Fanatic: Ethnography of an Obsession*. Chicago: The University of Chicago Press, 2011.

- Bloom, Harold. *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. New York: Harcourt, 1994.
- Bolter, Jay David, Richard Grusin. *Remediation: Understanding New Media*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1999.
- Butler, Judith. *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest oplakiwania*, przeł. Agata Czarnacka. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2011.
- Chartier, Roger. „Lektura: praktyka kulturowa. Debata między Pierre'em Bourdieu i Rogerem Chartierem”, przeł. Joanna Stryczyk. W Roger Chartier, *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*, red. Paweł Rodak, 283–302. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019.
- Childress, Clayton. *Under the Cover: The Creation, Production, and Reception of a Novel*. Princeton: Princeton University Press, 2017.
- Cullen, Jim. „Shooting Star: Daniel Day-Lewis and the Persistent Significance of the Frontier in American History”. W Jim Cullen, *Sensing the Past: Hollywood Stars and Historical Visions*, 53–88. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Dimock, Wai Chee. „Theory of Resonance”. *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America* 112, 5 (1997): 1060–1071.
- Eco, Umberto. *Lector in fabula*, przeł. Piotr Salwa. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.
- Farge, Arlette. *Le Goût de l'archive*. Paris: Seuil, 1989.
- Felski, Rita. *Literatura w użyciu*, przeł. Joanna Borkowska i in. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2016.
- Felski, Rita. *The Limits of Critique*. Chicago: The University of Chicago Press, 2015.
- Felski, Rita. *Urzeczenie: o sztuce i przywiązaniu*, przeł. Agnieszka Budnik, Agnieszka Waligóra. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2022.
- Friedländer, Saul. *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939–1945*, przeł. Sławomir Kupisz, Anna Maria Nowak, Krzysztof Masłowski. Warszawa: Prószyński Media, 2010.
- Fuss, Diana. *Identification Papers: Readings on Psychoanalysis, Sexuality, and Culture*. New York: Routledge, 1995.
- de Groot, Jerome. *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. New York: Routledge, 2008.
- de Groot, Jerome. *Remaking History: The Past in Contemporary Historical Fictions*. New York: Routledge, 2015.
- Harrington, C. Lee, Denise D. Bielby. *Soap Fans: Pursuing Pleasure and Making Meaning in Everyday Life*. Philadelphia: Temple University Press, 1995.
- Hexter, J.H. „The Historian and His Day”. *Political Science Quarterly* 69, no. 2 (1954): 219–233.
- Hoffmann, Richard C., Nancy Langston, James C. McCann, Peter C. Perdue, Lise Sedrez. „AHR Conversation: Environmental Historians and Environmental Crisis”. *The American Historical Review* 113, 5 (2008): 1431–1465.
- Immersion and Distance: Aesthetic Illusion in Literature and Other Media*, red. Werner Wolf, Walter Bernhart, Andreas Mahler. Amsterdam: Rodopi, 2013.
- Jakobsen, Hannah. „Identity Work, Sexuality, and the Reception of Testimony: On Identification with Anne Frank”. *Biography* 45, no. 1 (2022): 50–66.
- Jindra, Michael. „Star Trek Fandom as a Religious Phenomenon”. *Sociology of Religion* 55, 1 (1994): 27–51.
- Julkowska, Violetta. *Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Kansteiner, Wulf. „History, Memory, and Film: A Love/Hate Triangle”. *Memory Studies* 11, 2 (2018): 131–136.

- LaCapra, Dominick. „Rereading Foucault’s «History of Madness»”. W Dominick LaCapra, *History and Reading: Tocqueville, Foucault, French Studies*, 123–168. Toronto: University of Toronto Press, 2000.
- LaCapra, Dominick. „Studia na traumą: jej krytycy i powikłane losy”. W Dominick LaCapra, *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, przeł. Katarzyna Bojarska, 139–184. Kraków: Universitas, 2009.
- Ludowa historia kobiet*, red. Przemysław Wielgosz. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2023.
- Marino, Taynna M. „The Role of Empathy in Bridging Western and Indigenous Knowledge: Dominick LaCapra and Ailton Krenak”. *Rethinking History* 26, 4 (2022): 569–595.
- McCloud, Scott. *Zrozumieć komiks*, przeł. Michał Błażejczyk. Warszawa: Kultura Gniewu 2015.
- McKee, Alan. „The Fans of Cultural Theory”. W *Fandom: Identities and Communities in a Mediated World*, red. Jonathan Gray, C. Lee Harrington, Cornel Sandvoss, 88–97. New York: New York University Press, 2007.
- Moran, Joe. „Cultural Studies and Academic Stardom”. *International Journal of Cultural Studies* 1, 1 (1998): 67–82.
- Nakamura, Lisa. „«Words with Friends»: Socially Networked Reading on Goodreads”. *PMLA/ Publications of the Modern Language Association of America* 128, 1 (2013): 238–243.
- Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, red. Stefan Berger, Chris Lorenz. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Nie-miejsca pamięci 1. Nekrotopografie*, red. Roma Sendyka, Maria Kobielska, Jakub Muchowski, Aleksandra Szczepan. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2020.
- Palacios, Marisa Knox. *Victorian Women and Wayward Reading: Crises of Identification*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Pihlainen, Kalle. *The Work of History*. New York: Routledge, 2017.
- Pihlainen, Kalle. „Historia jako komunikacja i zobowiązanie”, przeł. Karina Jarzyńska. *Historyka* 50 (2020): 173–197.
- Pihlainen, Kalle. „The Possibilities of «Materiality» in Writing and Reading History”. *História da Historiografia* 12, 31 (2019): 47–81.
- Reader-Response Criticism. From Formalism to Post-Structuralism*, red. Jane P. Tompkins. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1980.
- Retz, Tyson. *Empathy and History: Historical Understanding in Re-Enactment, Hermeneutics and Education*. New York: Berghahn Books, 2018.